

יצחק בצלאל. הכל כתוב בספר : עם סופרים בישראל כיום (תל אביב : הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט 1969)

חיים גורי

נולד בתל-אביב ב-1922. למד בבית-הספר החקלאי „כדורי“, שירת בפלמ"ח ויצא בשליחות „ההגנה“ לאירופה לאחר השואה. במלחמת העצמאות שירת בחטיבת הנגב בפלמ"ח. למד באוניברסיטה העברית בירושלים ואחר-כך בסורבון בפאריז.

החל לפרסם שירים ב-1943, והוא בעל טור קבוע ב„למרחב“ מראשית הופעתו. פירסם ספרי-שירה, קבצי רפורטאז'ות ורומאן. כן עסק בתרגום.

ספריו : „פּרַח־אשׁ“ — שירים, 1949 (ובמהדורה מורחבת — תשכ"א), „עד עלות השחר“ — 1950, „שירי חותם“ — תשי"ד, „שושנת רוחות“ — שירים, 1960, „מול תא הזכוכית“ — 1962, „עיסקת השוקולד“ — 1965, „תנועה למגע“ — שירים, 1968, „דפים ירושלמיים“ — 1968.

שוליים של חשבון

„עיסקת השוקולד“ לחיים גורי הוא ספר פרוזה של משורר; ספר מיוחד בדרך כתיבתו, במקצבו, בתחביר של משפטי, בשימושי הזמן ובדרך מסירת הדיאלוגים. ספר שעלילתו מתרחשת בתחום שבין מציאות לדמיון, בין קיום לחידלון. עצם הדבר שסופר יליד הארץ כותב על היהודים „שם“ לאחר השואה, איננו מאורע רגיל. אלה שהתמודדו עם נושא זה — הם ברובם סופרים שתקופה זו היא חלק מהביוגרפיה האישית שלהם (י. וא. סנד, א. אפלפלד, נ. פרנקל, י. עמיחי). זו תופעה מעוררת כמה שאלות.

כל נסיון לגעת בנושא זה הוא יומרה נלעגת. אתה עומד כביכול מול אוקינוס בהרגשת אפסות ואין־אונים, ואולי אין זה מקרה שהטרגדיות הגדולות בספרות נכתבו לא על ג'נוסייד (רצח־עם) אלא על מצוקות של אדם בודד. ואף־על־פי־כן נושא זה מחלחל בספרים ובשירים רבים של סופרים בישראל באלף דרכים. גם כשאנך עומד מול הנושא, אתה שייך אליו. אני סבור שכל האנושות בימינו, ואנשי הרוח בוודאי, ולא רק היהודים, שייכים לעידן שמעבר לפרשת הזמנים הקרויה „שואה“. אנו שייכים לציביליזציה אחרת, המכילה בתוכה את החורבן הזה, בה כל דבר שוב לא יהיה דומה למה שהיה קודם.

אולי קל יותר לסופרים בשוויץ ובדניה לכתוב על המלחמה, מאשר לסופרים בישראל. אך אם תעשה חשבונות של דור שלם בספרותנו, תראה שהדברים קיימים, במישרין או בעקיפין: אין משורר שנושא זה לא ניכר בשירתו.

ישנם משוררים „שהריחו” את החורבן שנים לפני שהתחולל. אורי צבי גרינברג כתב את חזון ליל קיץ תרצ”ו ב־1931 ונראה היה כמדמדם. „שמחת עניים” נכתב לפני שהמחבר ידע מה שאירע, אך חש כבר בקטסטרופה וביקש את היסודות בהם יוכל אדם להיאחז, חרף החורבן: האהבה, הרעות, האמונה בהמשך.

אבל לא רק בשירים ישירים. העובדה שאנו שייכים לדור שהיה עד לחורבן, מתבטאת לפעמים בשיר של ליריקה פשוטה, או של זכרונות ילדות נושבים רוח של יתמות שאין לה פשר אחר. דור סופרים זה הוא דור של עם נרצח. לך דע אילו גילויים של בושה, של חרדה, של חלומות, חוללה עובדה זו.

שירת בני דורי ושירתם של הצעירים מאתנו היא בעיקרה ביטוי של מרירות איומה ופכחון ספקני שהוא פרי תחושת „אני חי לאחר שידוע אני מה קרה שם”.

צרף לזה את ספרות התעוד, היזמנים — העתידיים לפרנס דורות בספרות העברית. ואין לי ספק שיחזרו אליהם. הדברים ישקעו ויצופו לאחר זמן, אחרת.

הייתי אומר כי „לא היה זמן” לאיזו דממה גדולה שתאפשר הזדככות כלפי הנושא הזה. אל תשכח כי רק שלוש שנים מבדילות בין תום המלחמה לקום המדינה. שנות פעילות ומתח נפשי, שנים של הלם שהשכיחו את החורבן שם. ויש סירוב מובן לגעת בנושא זה, מפחד שמא יותקפו בשגעון. הדרך היחידה, פרט לדיקומנטציה, היא ההזדככות הממושכת. גם העובדה שתקומת ישראל קשורה בחורבן שם, יוצרת סמיכות־פרשיות כה מבעיתה — שאיני יודע איך אפשר להתמודד אתה. איך אפשר לעמוד בחשבון זה של „החי על המת”, של חרות שנקנתה בדמם של לא רק אלפים פה, אלא גם מיליונים שם.

בעולמנו, ההשתייכות לנרדפים — חרפה בה יותר מאשר היות רודפים, על אף ש„לא לך החרפה — אלא למעניך”. חרפה נוראה להשתייך לחלשים. זמן רב הטרידה אותי חרפה זו, וזמן רב נמשך תהליך הריפוי. במסעותי באירופה, כשליה, בלימודים וכעתונאי, נפגשתי גם עם הצד השלישי: השותקים. עוצמת החיים של העמים הגדולים גרמה למכה כזו, שאפילו קיומה של ישראל לא יכול לשחרר ממנה. אתה מחפש את האנטי־טוכסין.

אתה יכול לראות כוח שכנגד באינו הישענות על מסורת מפוארת של עם ישראל, עם גדול שנתנסה בתחיית המתים ובעמידת יחידים מול רבים. זו הרגשה המעניקה לך מעין תואר אצולה. ויש כוח אחר. של לימוד העובדות במערומיהן, מתברר שעמים אחרים שנתפסו בגלגלי ההשמדה לא היו טובים מהיהודים. לא היתה מחתרת כמחותרת היהודית בגולה שלחמה מלחמות מרובות וכבדות כל־כך. לימוד העובדות — זו הדרך היחידה המאפשרת לחיות ולהיות גאה. האפשרות האחרת היא בריחה נואשת מהגורל, שהיא בבחינת „מפניך אליך אברח“.

נפגשתי עם סופרים יהודים בגולה, כאלבר ממי ומישל סלומן, שלהם רגישות נפלאה למרטירולוגיה היהודית, אך הם מקבלים כמעט כעובדה את היותם שייכים למיעוט אריסטוקרטי צלוב, שהוא הנשמה היתירה של העולם. מבלי שאתימר להתמודד עם בעיות הקיום של הגולה בימינו, הרי מה שקרה עם חורבן ותקומת ישראל, הופך את קיום הגולה בימינו לפשע של סירוב לגאולה, של כמעט רצח המשיח. אך אין לנו כוח להתמודד עם זה, ויעיד על כך הקונגרס האנטי־ציוני האחרון שנערך בירושלים.

יש חשבון אחר, של: מה עשינו כאן בעת החורבן שם. אפשר שכל מאמצינו או לא יכלו להיות יותר מכוס מים על העיר הבוערת. אך יש ערך עצום לכך. ואני ירא את משפט ההיסטוריונים.

זו פקעת נוראה. היו שנים, בראשית שנות החמישים, שתגובתי על בעיות אלה היתה כמעט הזדהות נפשית עם הכנענים. וגם היום יש ואני מרגיש בוורוס הזה המחלחל בי. אבל מעבר לטראומה יש לשאוף לצלילות־דעת קרה, כדי להגיע ליושר מוחלט בחשבון עם עצמנו בנושא זה.

„עיסקת השוקולד“ אינו ספר על השואה. בעת הכתיבה לא חשבתי על חורבן היהודים, ולא קנה־מידה של חשבון נפש או הערכה היסטורית ולאומית הינתו אותי. ענינים גדולים ומרכזיים שהם עיקרו של אותו חורבן אינם נכללים בספר. לכל היותר זהו קטע הנוגע בשולי אותה הוויה, ושפרשת החורבן משתקפת בו כבגלגול עמום. הדברים בספר מתרחשים באיזה חלל עצום וריק, שבתוכו נעים שני האנשים האלה, מרדי ורובי, ללא ציון מסגרת של זמן ומקום. הם ממשיכים לחיות לאחר שחל מעין שינוי קוסמי, נוהגים לכאורה כבני־אדם בעולם ריאלי, או בכעין־מציאות. הסיפור מתרחש במידה רבה בשטח ההפקר שבין מציאות לחלום, זו מציאות אל־מציאותית. יש בספר אלמנטים של מציאות, של דברים שאירעו, כמו הפגישה של שני החברים מורדי ורובי, המסתור במרתף, הפגישה עם גרטי, מאידך, קטעים רבים כמו סיפור השריפה, או הפגישה של רובי עם הופמן, בו מוצעת עיסקת השוקולד — הם הזיה ודמיון, שהם התחומים היחידים

בהם עוד אפשרית פעולה וחרות, כאשר האפשרות של המשך הפעילות הריאלית באה לקיצה.

האם פירוש הדבר שלא ניתן לכתוב על השואה בנוסח כתיבה ריאליסטית? אני אינני יכול, וגם אינני יודע עד כמה אלה שכותבים על כך סבורים שהם כותבים על דבר ריאלי, אלא אם כן מדובר בספרות של עדות ודוקומנטציה. עובדה היא שאלה שכתבו על נושא החורבן לרוב נעצרו לפניו, או דילגו עליו, הסתכלו בו מהצד, ולא בעמידה ישרה מול הנושא. לי לא היתה שום יומרה לכתוב על חורבן היהודים, אלא על קיום בעת של דמדומים ותהיה במציאות אטומה שאינה ניתנת לפענוח, שבה אין אדם מסוגל אפילו בחלומו להחזיר לעצמו את הכרת ערך עצמו. בעת שבה הוודאות היחידה היא בעצב ובבכי. (אבל אסור להכליל כמובן. אני מכבד מאד את ספרם של יונת ואלכסנדר סנד.)

מצד אחר, הגיבורים בספר שייכים לתחום ההוויה שלי, לכן מבחינה מסוימת הם „ריאליים“. לא נתכוונתי לתאר השלכה ריאליסטית חיצונית של המאורעות שאירעו שם ושהיו מלאי פעולה, הכרעות מהירות והררי גורלות. התכוונתי לתיאור פנימי יותר של אותו חלל בו מגששים אנשים אלה במין „ארץ שממה“, חלל של בין הזמנים, שהוא כה אפייני לבני דורנו. זהו חלל שבתוכי. מין תהיה אשר פענוחה הוא כמעט הנושא היחיד בזמננו החייב להשתלב בכל יצירה אמנותית.

אתה שואל אם תחושת אותו חורבן מאפיינת את הרבים בישראל או את בני דורי. אינני יכול לדבר על תחושת הרבים. גם אינני יודע באיזו מידה החוויה שבספר זה נגזרת ממציאותם של אלה שהיו באותה הוויה, או מהמציאות שלי. נראה לי שאני כאחד מהם והם כמותי.

האם פירוש הדבר שהספר הוא פרי חוויה אישית, ואם לא, האם אפשר לכתוב על נושא זה ללא „רקע אוטוביוגרפי“?

הייתי בשליחות ההגנה בהונגריה ובווינה ב־1947. במשך שנה וחצי לימדנו עברית, אימנו בקפא"פ. הפגישה הראשונה עם היהודים ששרדו היתה מהממת. ורק כעבור שנים, פרצו חוויות אלה החוצה. ספר זה, ראשיתו נעוצה בחוויות הימים ההם ויש לו מקדמות הן בשלושה קבצי שירי והן במחזור הרשימות בעתון תחת הכותרת „העיר האחרת“, שהן מעין קרעים של פנקס־זרעים. והיה „משפט ירושלים“.

אך לא הייתי רוצה שיהיה פירוש „אוטוביוגרפי“ גלוי וישיר כזה ל„עיסקת השוקולד“. גם אינני משער שיכולת ההשתתפות הנפשית במאורע כזה

חייבת להסתבר בילדות בגולה או בהשתתפות אישית במוראים. לו היה כן, כי אז פירוש הדבר היה קיצו של הדמיון. לאמיתו של דבר, זהו סיפור על האנשים העלובים ביותר בעולם, ואלה יכולים להיות רק יהודים בתקופה שלאחר החורבן.

בספר זה אין אלוהים, שרק דרכו ניתן אולי להגיע לצידוק הדין. גיבורי הספר מתיצבים כאתיאיסטים מול גורלם, ללא פתרון — זולת פעולה שרובה הזיה. שני גיבורי הספר, מורדי ורובי, הם חברים. מורדי הוא משורר המצפה למאורע קוסמי של כפרה וישועה שיהא מקביל לשיעור ההיקף של החורבן. וכאשר שינוי כזה לא חל, גם ציפור בשמים היא שותפה לפשע שנעשה. עולמו של מורדי אין בו אפשרות של המשך החיים, לכן הוא חייב למות. כי כל מה שיעשה הוא חסר חשיבות.

רובי, לעומתו, מנסה להסתכן ולחזור לחיים על-ידי היאחזות באלמנטים ראשוניים של חיים, כמו חיפוש משפחתו ואהבת אשה. אך רובי חוגג את נצחונותיו במידה רבה בדמיונו. כדי לכבוש את העולם מחדש הוא חייב לנהוג לפי כללי העולם שחלף. כאשר הוא מציל (בדמיונו) ילדה משריפה, הוא מחזיר את המציאות לאפשרות של אבירות. באותו רגע הוא בעצם בוגד בכל אלה שלא ניתן להם לחיות בתוך מציאות זו. כאילו החורבן שאירע אינו אלא טעות דפוס. החזרה המהירה של רובי לחיים ולפעילות לפי הכללים והמנהגים המקובלים, פירושה חילול ההוויה שחלפה. רובי מבטא את המנוסה המבוהלת ביותר מהעבר. חלק מהמנוסה הוא נכונות לעשות הכל. הוא חוזר לחיים במחיר מותו של מורדי, הוא מגיע לגרטי ברגע שמורדי מת. יותר מזה: רק מותו של מורדי, של הנאמנות המוחלטת, מאפשרת לרובי לנהוג בדרך ההפוכה לגמרי. והוא חייב להגיע בכך עד אבסורד. כי קיימת ברירה בין שתי אפשרויות. וכמו בבלדות — הפשרה פירושה בגידה. רובי הוא המנוס.

גרטי לעומת שניהם היא היסוד האדיש, אותה חפות־מפשע הנעה בין הרוצחים לנרצחים, הממשיכה בדרכה תוך חיפוש אהבה. היא נייטראלית, חיה באיזור התמהון ובהעדר דין וחשבון. היא שונה בזה משכטר השען, שהוא הגיבור האחד הקיים בכל־זאת בספר זה. הוא יישובו של עולם. אותו כוח המבלה את הרעות ומבקיע מתוכן. הוא מיצג את האמת, את הוודאות היחידה של המאורעות, אין הוא קשוח, רק חכם מדי, מעבר לשאלות ולתחום הבכי והקינה. מעין „בדמיך חיי” ללא פאתוס. שכטר מייצג איזה עולם בן אלפיים היודע שאין אלוהים ויש קיום. ברשימות העתונאיות „העיר האחרת” כתובים הדברים כפי שאירעו באמת במציאות, ללא תוספות ספרותיות. אך המרחק בין הדברים הריאליים

כפי שניתנו שם לתיאור „הבלתי ריאלי“ בספר, הוא קטן. מתוך טעות סבורים בני־אדם שצריך למתוח קו ברור בין המציאותי והבלתי מציאותי. ואילו לי נראה עכשיו שקיומו של שכטר (מגיבורי הספר) יותר ריאלי מדברים שראיתי במו עיני. אינני חושב שלסיפורי יש דקורציה סוריאליסטית. גם איני סבור שצריך ליצור מציאות אבסורדית לגמרי כדי לבטא את מה שקרה. אפשר לייחס את הדברים למציאות ממשית, אף־על־פי שהם חורגים ממנה. וככל שאתה מנסה להתקרב למציאות זו, להגדירה, הדברים מתפוררים. אין זו האי־ריאליזם של השירה, אלא של חוסר היכולת להכיל מציאות זו כמציאות ריאליזם. ונקודה זו הרי מעסיקה ביותר את סופרי זמננו.

מה דוחף משורר לכתוב פרוזה?

יש לי נטיה לכתוב בצורות שונות. כתבתי פרוזה גם לפני ספר זה. רפורטז'ות שכונסו ב„עם עלות השחר“ ו„מול תא הזכוכית“. רשימות בעתון. שיש בהן יסוד סיפורי, שלא להזכיר חטאות נעורים בפרוזה. אני סבור שכתובה עתונאית מסייעת לכתוב פרוזה. על כל פנים אין היא מפריעה. יתכן שהכתיבה העתונאית הטובה יש בה, בשל הרגלי המשמעת שהיא מקנה, הכשרה לכתוב פרוזה.

אמשיך לכתוב שירים אם ארגיש שיש בהם הצדקה עמוקה. כן אמשיך בכתיבת רשימות לעתון. עד כה לא חשתי צורך, למשל, לכתוב מחזה. „עיסקת השוקולד“ יש מקדמות בכל קבצי השירה ובהמון רשימות שפרסמתי. לאחר כל הגלגולים האלה של הנושא, כנראה שהדרך היחידה להביע את מה שרציתי לומר, היה בדרך הנובילה. אף כי לפעמים נדמה היה לי שאני כותב פואמה. הצורה הספרותית נקבעת תמיד אד־הוק לפי הנושא.

יתכן שיש יסודות של שירה בספר הזה. אינני זכאי להעיד על עיסה זו. ברור שיש ערך רב ל„מקצב“ של הספר ול„נשימה“ שלו. אשר למבנה, אי־אפשר שבספר כזה יזרמו משפטים שמשיטפם תתקבל תחושה של מרחבים. ביקשתי תחביר שימסור הווייה של רתיעה, היסוס, הליכה ועצירה. וכך התקבלו משפטים מרוסקים קצרים שבהם יש לרוב ויתור על התואר והסתפקות בפעולה. בעיה נוספת היתה מתן הדיאלוגים. בספר ניתנים דיאלוגים שלמים, ללא הערת לוואי שלי, וללא ציון שם הדובר. חלק ניכר בתוך הדיאלוגים האלה הם משפטים שנהגו, אך לא נאמרו, או מונולוגים שמתקיימים בתחום ההזיה. הנחתי שהקורא הטוב יבחין בין הדברים. הזמן בסיפור זה הוא בן־בריתו של החלל. הזמן אינו מוגדר. דבר הנובע מהיות חלק ניכר של הספר בתחום ההזיה. סיפור השריפה והצלת שרלוטה

מתארע במוחו של רובי בעת שיחה עם מורדי על הנזירות. גם עיסקת השוקולד ההזויה מתרחשת כשרובי מגיע לבית-הקברות. פרק זה של קניית הררי שוקולד, כתוב — אם שמת לב — בזמן עתיד, שהוא הזמן המתאים ביותר למסירת הזיה. נוסף לכך הספר גדוש מעברים חריפים וקפיצות-דרך המבטלים כל גבול בין הכא להתם.

(5.3.65)